

Емилия Пернишка
Институт за български език – БАН, София

РАЗВИТИЕ И ОБЛИК НА БЪЛГАРСКАТА ЛЕКСИКОЛОГИЯ ПРЕЗ ПОСЛЕДНИТЕ 70 ГОДИНИ (КРАТЪК ОБЗОР)¹

Abstract: Bulgarian lexicology has developed since the middle of the 20th century. During the 19th century some issues were discussed and agreed upon related to the lexical norm. In the 50s of the 20th century the first research centers were established and the specialized scientists were formed. The first two generations of lexicologists studied the main lexical and semantic phenomena, the source of the Bulgarian lexis, the language systems, the language of writers and phraseology. In the 21st century the attention of the third generation of lexicologists was focused on describing concepts as well as national and socio-cultural specificities, reflected in the lexis; studying neologisms and terminology, developing general scientific works.

Keywords: lexicology, three generations researchers in 19th and 20th centuries

Интересът на традиционното българско езиковедие, което е сравнително по-младо от това в други европейски страни, е бил главно към граматични и фонетични въпроси, както и към устройството и правилата на книжовния език. Изследване на българската лексика в различни аспекти започва активно и целенасочено около средата на ХХ век. Но въпреки известно закъснение, за около 70 г. лексикологията, заедно с българската лексикография, постигна значителни успехи. Трудно и отговорно е да се хвърли поглед върху нейната история през този доста дълъг период дори само с оглед на проблематиката, още повече – да се отбележат по-изчерпателно значими произведения и дейци. Неизбежна е и известна субективност.

Развитието и обликът на българската лингвистика и по-конкретно – на лексикологията, подобно на всеки духовен процес, са в зависимост от три фактора: 1) обществено-политически условия, 2) състояние и развитие на общата и частната наука в духа, идеите и влиянията на определена епоха и 3) субективен фактор – нейните дейци.

I. Възраждане – в търсене на книжовни норми

Съзнателният и съзидателен интерес към изразните средства на съвременния български книжовен език – както фонетични особености и граматични форми, така и лексеми (словен фонд) – се проявява още със създаването на първите книги и вестници през възрожденската епоха, предимно през втората половина на ХІХ в. Този период в развитието на българския език, респективно

¹ Статията е отпечатана в по-разгърнат вариант в сп. *Български език*, 2015, № 2, с. 7 – 22.

– на неговата лексика, се определя като национален, за разлика от предходния (донационален) (Крумова-Цветкова 2013: 37, 38). За езиковите проблеми в донационалния период – от Средновековието до първите десетилетия на XIX в., накратко говори в книгата си Хр. Първев (Първев 1987: 7 – 79).

Общият възрожденски дух през втората половина на XIX в., стремежът към национално самоосъзнаване и културно развитие намират една от главните си прояви в дейност за създаване на книжнина и единен за формиращата се нация книжовен език, който се оценява като основно национално богатство и средство за развитие на българска книжовност и национална култура.

През цялото това време обаче не може да се говори за научни изследвания по лексикология. Въпросите около книжовната лексика се поставят в прагматичен план – уточняване на нейния състав, което може да се определи като *лексикално строителство*. Нещо повече – те влизат в общото понятие „граматика“, в което се включват всички явления, свързани със структурата и устройството на езика. Й. Груев в предговора към своята „Основа за българска граматика“ (първо издание 1858 г.) определя граматиката като „сборник на правилата за един език“, а те се отнасят до всичките му структурни компоненти. „Грамматиките на българския език са сред най-важните учебници, тъй като те проправят пътя към опознаването и обработката на новосъздаващата се българска книжовна реч“, отбелязва и Б. Вълчев (Вълчев 2008: 7). „Истинско начало на нашата възрожденска граматична и изобщо лингвистична традиция се поставя през втората четвърт на миналия век с „Българска граматика, сега первосочинена“ от Неофит Рилски (Крагуевац, 1835 г.)“, отбелязва Хр. Първев (Първев 1987: 10). Нейното „Филологическо предуведомление“ е бележито с изказаните от автора филологически възгледи на „начален строител и теоретик на българския национален книжовен език“ (пак там: 11). В него между поставените проблеми има и *лексикални* – за чуждите думи от турски и гръцки език и за отношението към тях.

През този период най-актуален е въпросът за източниците на лексикалното обогатяване, за чистотата, националния характер на изразните средства и особено – за тяхното издирване и събиране. Постигането на такива цели е свързано с различни прояви, като напр.:

а) Събиране на народни мъдрости – пословици и поговорки от П. Р. Славейков.

б) Съставяне на речници – от Неофит Рилски; от Т. Хрулев; „Речник на думи турски и гръцки в языка българский“ (от А. Живков и М. Павлов, 1855); два двуезични речника от Иван Богоров („Френско-български речник“, 1869, и „Българско-френски речник“, 1871) и др.² и най-вече – от Н. Геров в несравнимия „Речник на българский язык“, над който той работи повече от 50 г. Речниковото описване на някаква част от българската лексика има практическо значение за *събиране поне на част от словния имот* на българите, за не-

² Вж. подробно у В. Кювлиева-Мишайкова (1997).

говото използване в създаващата се книжнина (известно е, че Ив. Вазов гледа на Геровия речник като на своя настолна книга) и за търсене на български съответствия на чужди думи.

в) Търсене и предлагане на български лексеми за заместване на чужди думи в текста на вестници, книги, публикации. Всички системни особености на езика в този период, включително и *предпочитането* на определени изразни средства, се формират с оглед на качества като народностен характер (приоритетна възрожденска ценност), който се определя, от една страна, от широката употреба на думите в повече райони на българската земя (постепенно се изоставят по-ограничени диалектни средства) и, от друга, от славянския им произход и навлизането им по книжовен път. Отрицателно е отношението към многобройните в този период турцизми, както и към някои гръцки заемки и те се избягват в книжнината (голяма част се запазват в разговорната реч и стил). На първо място се приемат лексеми от руски (предимно черковнославянски думи и форми) като словообразователно мотивирани и ясни; по-рядко от чешки по същите причини (напр. *vlak*, *творба*). Но активно се заема лексика и от западноевропейски езици (френски, италиански, немски, английски) като езици на съвременната цивилизация, които са обогатили с изразни средства и руския, откъдето най-често се пренасят и в нашата книжнина. В редица случаи обаче и подобни заемки се преценяват като нежелателни и се търсят родни (напр. освен *трен* Ив. Вазов употребява като синоними и *железница*, и *vlak*, приетата през руски език френска лексема *газета* постепенно се подменя с *вестник* и т.н.).

Използването на определени изразни средства от най-видните книжовници и творци от края на века има съществено значение за утвърждаване на езиковата, респективно лексикалната и стилистичната норма. Изказванията и оценките за предимствата и предпочитането на определени заемки или лексикални единици в българския книжовен език *са първите прояви на лексиколошко виждане*, но те имат *прагматична насоченост* и не са научно творчество. В резултат на този културно-съзидателен процес сравнително бързо – за 20 – 30 г., през втората половина на XIX в. се обогатява и уточнява книжовният лексикален фонд по състав и по функциониране в определен дискурс или с определена конотация и стилистична багра. Целите и вижданията при това езиково строителство през Възраждането и няколко десетилетия след него са представени в редица задълбочени изследвания от втората половина на XX в. (Л. Андрейчин, В. Попова, Р. Русинов, К. Ничева, Хр. Първев, Б. Вълчев и редица други).

II. След Освобождението през 1878 г. – систематизиране на знанията върху езика и определяне на норми

а) Периодът след Освобождението е благоприятен за развитие на българската литература и публицистика, както и за първоначални научни изследва-

ния в различни области. Това става заедно със създаването на просветни, административни, културни и научни институции, свързано е с нуждите на българското образование. Важен фактор в този процес е основаното през 1869 г. Българско книжовно дружество, което след Освобождението се премества от Браила в София, както и първата форма на Софийския университет „Климент Охридски“ – „Висш педагогически курс“, учреден през 1888 г.

б) В десетилетията до Първата световна война и след нея се появяват по-задълбочени изследвания на учени като А.-Т. Балан, Б. Цонев, Д. Матов, Ст. Младенов, Ст. Романски, в които нерядко се поставят и *проблеми на лексиката*. Публикациите са в издания като „Периодическо списание“ (преименувано на Списание на Българската академия на науките от 1911 г.), „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ (1889), сп. „Български преглед“ (1893), сп. „Училищен преглед“ (1896), „Известия на Семинара по славянска филология на Софийския университет“ (1904), „Сборник на Българската академия на науките“, „Годишник на Софийския университет“ (1910), както и в основаното след това списание „Родна реч“ и др. Интересът е насочен предимно към различни книжовни паметници от миналото и лексикални особености в тях или в отделни диалекти, а също към историята или етимологията на отделни лексеми или топоними. Подобни бележки в рамките на езиково-исторически изследвания се срещат у Л. Милетич, Д. Матов и други наши видни учени от началото на ХХ в. (вж. Първев 1987: 17, 18 и сл. и др.). Б. Цонев търси руско-български паралели, както и общност на българския с румънски, турски, унгарски.

В такава насока са публикации върху българския език и на наши, и на чуждестранни езиковеди и след Първата световна война, в съгласие с *общата насоченост на езикознанието към историята, етимологията, диалектите и езиковите контакти*, по-късно – към езиковата структура, към фонетиката и граматиката и отчасти – към стилистичните особености, предимно на творчеството на известни писатели (от автори като Ст. Попвасилев, Л. Андрейчин, Т. Томов, К. Гълъбов и др. в техни публикации, писани предимно през 50-те години).

в) През 30-те години на ХХ в. се появяват самостоятелни изследвания върху *словообразуването* на някои категории думи, предимно като морфологичен или диалектоложки проблем.

г) Съставят се *речници* – напр. речник на синонимите от М. Дабева (1930 – 1934), както и от Л. Нанов (първо издание 1935 г.), но без особено задълбочаване върху схващането за съответните явления.

До 50-те години на ХХ в. характерни черти на българския език се систематизират и коментират в разнообразни издания – граматики (от П. Калканджиев – 1936 г. и 1938 г., Ст. Младенов и Ст. Попвасилев – 1939 г., Н. Костов – 1940 г., А.-Т. Балан – 1940 г., Д. Попов – 1941 г., Л. Андрейчин – 1944 г.), филологически сборници, някои списания („Известия на Семинара по славянска филология“, „Философски преглед“, „Училищен преглед“, „Учител-

ска мисъл“ и др.), както и в катедрите на Софийския университет. Но първо място продължава да заема интересът към историята на езика и едва по-късно – към граматиката. Доста сериозно отношение започва да се проявява и към *лексикографията* – важна научно-практическа дейност за събиране и систематизиране на българския речников фонд. С оглед на осъзнатата необходимост от представяне в речник на съвременната лексика се основава специална *Речнишка комисия*. Най-видни филолози като Ал. Т.-Балан, Б. Цонев, Ст. Аргиров и Ст. Младенов през 20-те години на XX в. започват работа върху „български речник от писмено (книжовно) и устно (народно) градиво“ (първата свезка излиза през 1927 г.). За съжаление, работата спира за доста дълго време по различни причини, за да продължи плодотворно едва след 1942 г., когато към БАН се учредява *Служба за български речник*. До края на войната с огромния труд на най-видни български учени и книжовници излизат няколко речника. Но лексиката сама по себе си като проблематика, а не като обект на речници, правопис или произход, още не е на дневен ред.

III. Втора половина на XX в. – развитие на българската лексикология

Интересът към *българската лексикология като отделен дял на езикознанието* започва реално през този период. Безспорен тласък за това дават три фактора:

а) отбелязаната активизирана работа над нови речници на българския език през XX в.;

б) организирането на българските учени в изследователски центрове – и главно в БАН;

в) засилването в общоевропейски и славистичен план на интереса към живите езици и по-конкретно – към въпросите за същността на езиковия знак, за семантиката и лексикалните системи.

Проучването на тези обекти е особено активно и плодотворно в научните институти и университети на СССР и в другите славянски страни, в тясна връзка с които протича животът у нас повече от 50 години през XX в., както и в годините от началото на XXI в.

Известно е, че след 1944 г. не само лингвистиката, включително лексикологията, но цялата българска наука е под силното влияние на живота и науката в СССР, както и общественно-политическият и културният живот в България. 50-те години на XX в. са време на социално-политически и идеологически прелом, който в езикознанието у нас (както и в съветското или в другите бивши социалистически страни) се маркира от една основна митология – марксистическото схващане за езика. Езикът се разглежда като обективно обществено явление, отражение на мисленето и действителността. С оглед на това, но и по традиция, българската наука разглежда езиковите явления в психологическите и историческите им основания и във връзка с обществото.

Такъв характер имат проучванията върху езика на редица български автори. Лингвистичните проучвания са повече или по-малко в унисон с научните идеи и в останалите социалистически страни. Но за няколко десетилетия, до 70-те години, нашата лингвистика остава встрани от силното влияние на Союзните идеи и структурализма, които се разпространяват в европейските страни и САЩ след 20-те години на XX в. На заден план стоят и идеите на Пражкия лингвистичен кръжок.

1. Научни средища и начален интерес

За първи път *въпросът за думата като речникова единица и знак на понятието* се поставя в учебните курсове по съвременен български език в Софийския университет и в учителските институти от 50-те години на XX в. В учебните помагала „Съвременен български език за учителските институти“ (1953) и „Български език. Учебник за педагогическите училища за начални учители“ (1955), по-късно в „Езикознание“ (1959) от Вл. Георгиев и Ив. Дуриданов се преодолява едностранчивостта в изучаването на подсистемите на езика дотогава и макар и бегло, с ограничени проблеми, са включени въпроси на лексикологията.

Целенасочена работа върху събиране (картотекиране) на лексиката от различни книжовни източници и изучаване на нейни особености започва през 50-те години в новосъздадения Институт за български език (ИБЕ), наследник на *Службата за български речник*, учредена през 1942 г., и в Катедрата по съвременен български език в Софийския университет. Основен принос в този процес дава организацията на работата в обособената в ИБЕ *Секция по лексикология и лексикография* за изпълнение на основната цел – създаване на пълен съвременен български тълковен речник под енергичната организация на акад. Стоян Романски (основател на *Службата за български речник*), първи ръководител на посочената секция. За кратко време неоглемият колектив успява да подготви и издаде „Речник на съвременния български книжовен език“ в 3 т. (1954 – 1959). При разработката на концепцията за този речник се започва и проучване и описание *на лексикалните форми и явления* (като лексема, лексика, лексикално значение, лексикална многозначност, речников състав и неговото развитие и обогатяване, заемки, неологизми, синонимия, омонимия, фразеология, стилистично разслоение на лексиката и т.н.).

Започва картотекиране и на диалектната лексика, събрана по устен път. Учредяват се няколко езиковедски списания и университетски и академични поредици, където се публикуват първите лексиколожки изследвания.

Развитието на лексикологията най-общо може да се представи като:

- а) формиране на значителен състав от изследователи, някои от които специализират в славянски и неславянски европейски институти;
- б) обогатяване на лексиколожката проблематика;

в) създаване и публикуване на задълбочени изследвания – статии, монографии, дисертации.

В първите по-изчерпателни лексиколожки трудове основният интерес е насочен към ролята на отделни автори в езиковото строителство, където своето място намира и лексиката, напр. публикациите на: Ст. Стойков – „Иван Богоров и чуждите думи в българския език“ (1946); Л. Андрейчин – „Език и стил на Любен Каравелов“ (1950), „Основен речников фонд и речников състав на българския език“ (1952), „Речниковото богатство на българските народни говори“ (1955); Р. Мутафчиев – „Лексика и типични фразеологични словосъчетания в творчеството на Христо Смирненски с оглед на идеологията му“ (1954), К. П. Попов – „Лексика и фразеология на П. Р. Славейков“ (1959), и редица други. В доста студии се изследва и произходът на заемки от някои езици.

Задълбочени студии по *проблеми на семантиката* (семасиологията), *словообразуването* на различни лексикални системи, по-рядко на *фразеологията* и др. са събрани в Известията на ИБЕ от 50-те – 60-те години, напр. статиите на Р. Мутафчиев „По въпроса за националната самобитност на езика, отразена в значението на думата“ (1952), „Към въпроса за управлението на думата в лексикографската работа“ (1959), „Към въпроса за лексикалното значение на думата“ (1960), „Наблюдения върху промените в смисловата структура на думите с оглед към синонимните системи в лексиката“ (1962); на Др. Матеев „Семантически развой на думите и неговите отражения в речниковия състав и морфологията“ (1959), на Д. Иванова-Мирчева „Преносно значение и преносимост на значението“ (1959); на Кр. Чолакова „Омоними в съвременния книжовен български език“ (1959), на С. Бояджиев „Методи за тълкуване на думите“ (1959) и др.

2. Разширяване на изследователските възможности, проблематиката и приносите

Краят на 60-те и особено 70-те и 80-те години на ХХ в. са особено благоприятен период за развитието на съвременната българска лексикология. За осъществяване на голямата цел – многотомен български речник – съставът на Секцията по лексикология и лексикография значително се увеличава с *добре подготвени предимно чрез аспирантура сътрудници*, които едновременно с работата по първите токове на замисления многотомен български речник правят и проучвания върху доста по-широк кръг проблеми, свързани със структурата (словообразуването, системните отношения), семантиката и стилистиката на българската лексика, както и върху българската фразеология. Неизбежна част от лексиколожката проблематика, особено в ИБЕ, където се създават основните речници, представляват и теоретични разработки на *лексикографски проблеми*.

Така в периода след 50-те години на ХХ в. лексикологията, наред с фразеологията (приемани доскоро като части от една наука), се налага като същест-

вен и богат по проблематика дял на българското езикознание. Това виждане е в унисон със славистичния и европейския интерес към нейните явления.

Между обективните причини, които тласкат развитието на българската наука изобщо през този период, и в частност на лексикологията, е *разширяването на научното сътрудничество* между институти и изследователи у нас и в редица други страни, предимно от социалистически тип, до 1990 г. Благодарение на тези връзки се осигуряват специализации на български учени извън България, контакти с чуждестранни учени с висока ерудираност и различни възгледи, както и достъп до библиотеки с богата литература от цял свят и до картотеки с ценен материал за съпоставителни проучвания. Върху изследванията от този период, а и по-късно, силно влияние оказват аналогични проучвания в СССР, Чехословакия и Полша, където по същите проблеми работят задълбочено десетки учени. Научните връзки се активизират и чрез организиране на множество конференции и конгреси и подготовка на специализирани доклади по лексикология, фразеология, словообразуване и др.

Безспорно е мястото на няколко езиковедски списания и поредици, издавани от ИБЕ, Софийския университет, Великотърновския университет, които излизат десетилетия наред и публикуват научни статии, езикови препоръки и критики. Централна роля има сп. „Български език“, което повече от 50 г. помества и пълна библиография на езиковедската научна продукция.

3. Основни трудове

В резултат на отбелязаните условия се публикуват първите университетски курсове по лексикология. Освен дялове по лексикология в отбелязаните помагала за учителските институти, издадени в София, по-късно от *Ст. Георгиев* и *Р. Русинов* от Великотърновския университет са подготвени „Лексикология на съвременния български език“ (1975) и „Учебник по лексикология на българския език“ (1979 г., преиздадена през 1983 г.). В тях се систематизират основните характеристики на лексикалните явления, въпросите за лексема, лексикално значение и полисемия, за лексикални системи и категории като синоними, омоними, антоними, пароними и др., за произхода и обогатяването на българската лексика, за устойчиви словосъчетания, фразеология, фразеологизъм и фразема и др. По-късно излизат по-пълни и съвременни университетски курсове от *Т. Бояджиев* – „Българска лексикология“ (1986 г., преиздадена 2002 г.), от *Ст. Георгиев* – „Българска семасиология“ (1993), от *В. Вълков* – „Фонетика и лексикология“ (1993 и 1995) и „Основен курс по съвременен български език. Лексикология. Фразеология“ (1993 г., преиздадена 1995 г.), от *Т. Бояджиев, Ив. Куцаров, Й. Пенчев* – „Съвременен български език. Фонетика. Лексикология. Словообразуване. Морфология. Синтаксис“. Учебник за студенти (1998), от *В. Зидарова* – „Очерк по българска лексикология“ (1998) и „Лексикология на съвременния български език“ (2009), *Ст. Жерев, В. Кювлиева-Мишайкова, М. Чоролеева* – „Българско езикознание. Т. 3. Проблеми на

българската лексикология, фразеология и лексикография“ (2002), *А. Давидов* – „Старобългарска лексикология“ (1996).

Науката за думата постепенно се налага като самостоятелна проблематика, равностойна на интереса към граматиката, фонетиката или историята на езика. Въпросите на *семасиологията* заемат все по-централно място под влияние и на международния интерес към тях. Тематиката значително се разширява около изследване на лексикални или лексикалносемантични системи и явления в книжовния език или в съпоставка с други славянски езици. Наред с посочените обобщаващи трудове, предназначени предимно за нуждите на студентите филолози, се създават студии (книги и статии) върху различни лексикални системи. Може да се отбележи тук само малка част от лексиколожките приноси като например изследването на *В. Попова* „Обществено-политическа лексика и фразеология в публицистиката на Л. Каравелов“ (дисертация, 1967), на *Е. Пернишка* – „Лексикалните синоними в белетристиката на Иван Вазов“ (дисертация, 1974) и „За системността в лексикалната многозначност на съществителните имена“ (дисертация за д.ф.н., 1993) и др., на *Л. Крумова-Цветкова* – „Субстантивация на прилагателните имена в българския език“ (1973) и др., на *М. Чоролеева* – „Адективация на причастията в съвременния български книжовен език“ (дисертация, 1972) и „Семантичната категория *степен* и нейното изразяване в българския език“ (2007) и др., на *М. Попова* – „Номинацията в българската терминология“ (дисертация, 1985), на *Ст. Калдиева-Захариева* – „Отвлечени съществителни от глаголни основи в съвременния български книжовен език“ (1977), на *Ив. Касабов* – „Семантични проблеми на речниковата работа и теория за семантичен речник – минимум“ (1986), много изследвания на *П. Легурска*, *Г. Михайлова*, *Хр. Станева*, *В. Радева*, *Б. Парашкевов*, *Хр. Пантелеева*, *К. Вачкова*, *Р. Ницолова*, *Ив. Гугуланова* и много други от университетите в София, Велико Търново, Шумен, Пловдив.

Особено актуално става изследването на *фразеологичната единица* с оглед на изработването на първия български фразеологичен речник. Безспорни са заслугите в тази проблематика на неговите авторки – *Кети Ничева*, *Кр. Чолакова* и *С. Спасова-Михайлова*, оформили своя оригинална теория върху фразеологията, утвърдена в българската лингвистика; също – на изследвания на *В. Кювлиева* „Фразеологичните съчетания в белетристиката на Иван Вазов“ (дисертация, 1966), на *Ст. Калдиева-Захариева* „Екзистенциалната проблематика в българската фразеология“ (2003) и „Библиезмите във фразеологията на българския и румънския език“ (2002) и мн. др. Приносите в тази област са значителни, тъй като проблемите се поставят за пръв път и се установяват както особености в български, така и сходства и разлики с други езици. В десетилетията в края на ХХ и началото на ХХІ в. разработките в тази област се разширяват и задълбочават.

4. Методологическа насоченост

За българската лексикология от 50-те – 70-те години е характерен предимно *културно-историческият* подход към езиковите явления. Задълбочени изследователи на формални и семантични особености на лексиката, терминологията и фразеологията с оглед на такъв подход са поредица от учени като Л. Андрейчин, Д. Иванова-Мирчева, К. Ничева, Кр. Чолакова, С. Спасова-Михайлова, М. Димитрова, С. Бояджиев, Р. Мутафчиев, А. Спасова, Ст. Илчев, З. Генадиева-Мутафчиева, Ал. Милев, М. Филипова-Байрова, Цв. Македонска, Ст. Георгиев, Р. Русинов, Хр. Първев, М. Москов, Венче Попова, Ст. Стоянов, Св. Иванчев и др. Те могат да се определят като *първо поколение* български лексиколози.

Към тях се присъединяват постепенно значително количество по-нови автори с ценни разработки около непроучени семантични явления и системи на съвременната лексика като Ел. Тодорова, М. Божилова, Т. Балкански, Л. Манолова, П. Пехливанова-Бурова, споменатите по-горе и т.н.

Важно *концептуално и методическо значение* за проучванията през 70-те – 80-те години на ХХ в. има повишаването на свободата на научното мислене и подходите към езика, както и нарасналият интерес във всички дялове на езикознанието към идеите на Ф. де Сосюр и неговите последователи в Пражката лингвистична школа и другаде. Те издигат езика, и по-конкретно – езиковия знак, като интересен обект на проучване, особено важен в структурно, философско и социално отношение, като *система от знакове* във взаимна зависимост (система от системи), вникването в която разкрива много по-задълбочено същността и стимулите за развитие на езика. Предимно в европейски проучвания заема съществено място *семиотиката*, но тя пробужда интерес и у нас (Ив. Касабов, Г. Дачева и др.).

Системно-структурният подход съставя основната „научна парадигма“ на езикознанието през ХХ в. Макар и малко по-късно, той постигна и у нас плодотворни резултати около вникване в езиковите процеси и закономерности.

Под влияние на Сосюровите идеи редица български лексиколози, предимно от *второто поколение*, формирано през 70-те и 80-те години, създават значителен брой изследвания, както тогава, така и през следващите 20 – 30 години и в началото на ХХІ в. Описват се прояви на лексикалната системност във формален и в семантичен аспект и на ролята ѝ за промените на лексемите, на тяхната семантика, употреба и историческо развитие. В особено много изследвания се представят конкретни лексикалносемантични или терминологични системи. Не по-малко значима проблематика в българската лексикология представлява *историята на българската лексика*. Приноси към проучването на лексиката на старобългарския език имат множество български и чужди изследователи, между които: К. Мирчев, Д. Иванова-Мирчева, Б. Велчева, М. Мъжлекова и др., а към *формирането на новобългарската лексика* –

Л. Андрейчин, Р. Русинов, Хр. Първев, В. Вѣтов, В. Попова, К. Ничева, Ю. Балтова, а в по-ново време – Диана Иванова, К. Вачкова, Н. Николова, Ст. Жерев, Р. Цойнска, Д. Лилова и др.

По **друга линия** трѣгват изследванията в последните три десетилетия (края на 80-те, 90-те години на ХХ в. и първите десетилетия на ХХІ в.).

IV. Най-нови насоки и постижения в българската лексикология

След 90-те години на ХХ в. проблематиката на лексикологията в известна степен се пренасочва под влияние на: а) променените социално-икономически условия в България и в много други европейски страни, свързани с нови явления и понятия; б) глобализацията, която преодолява езиковите граници и съдейства за неизбежно и силно влияние на английския език върху останалите; в) т.нар. „смяна на парадигмата“ в езиковедските проучвания в световен план.

Развитието на семиотиката в последните десетилетия на ХХ в. насочва вниманието не само към философския аспект на езиковия знак, но и към неговата познавателна (*когнитивна*) съдържателност и неизбежната *субективност* в отражението на света от различни социални общности. Под влияние на възродени Хумболтови идеи, че „Езикът на народа е неговият дух и духът на народа е неговият език“ (Хумболт 1984: 68), езикознанието от последните 3 – 4 десетилетия ориентира вниманието на изследователите от вътрешната структура и системността на езиковия знак към неговата *социална обусловеност* и *връзка с говорещата личност*, с нейното субективно виждане на действителността и също – към *познанието чрез знака*. В разбирането на Лейкъф и Джонсън концептите, залегнали в езиковия знак, „структурират нашите усещания, поведение и нашето отношение към другите хора“ (Лейкъф и Джонсън 2004: 25), т.е. те влияят значително на живота и поведението ни.

В българската лингвистика активен интерес към *когнитивната* и естествено произтичащата от нея *културоложка* насоченост на изследванията се проявява в началото на ХХІ в. Модерен и насочващ проблематиката става интересът към концептите като съдържателни структури на езиковите знакове с показателни за определена цивилизация особености. Българската семасиология, която през 70-те и 80-те години на ХХ в. отдаде сравнително ограничено внимание на т.нар. *семантични полета* или лексикосемантични групи, предизвикали в същия период значителен интерес и поява на много структуралистски изследвания в СССР и други страни, в последните десетилетия много по-активно изучава езиковите средства за означаване на определени *концепти* и *концептосфери*.

Лексиколози от второто поколение, но още повече – по-млади, едно *трето поколение* – съсредоточават интереса си към съвременния език и неговата познавателна и културоложка съдържателност. Издирва се „национално мар-

кирана“ лексика, български лексеми за означаване на определени концепти. Словното богатство се представя като проява на българската култура, душевност и самобитност (в трудове напр. на М. Пенчева, Д. Митев, В. Вътов, М. Вътова, Св. Пачева-Карабова, Й. Захаријева, И. Панчев, М. Витанова, А. Багашева, Вл. Манчев, М. Китанова, П. Костадинова, Е. Недкова, Е. Пернишка, М. Божилова, П. Легурска, С. Карагъзова, В. Мичева, В. Бонджолова, Д. Дечева и мн. др.).

Обогатява се проблематиката на фразеологията. Тя не е свързана вече с уточняване на същността на фразеологизма, а главно – с неговия смислов потенциал, както и с проучване на пословиците, поговорките и други устойчиви изрази като проява на мисленето и душевността, морала и т.н. на народа (в трудове на Л. Крумова-Цветкова, Ст. Калдиева-Захаријева, Е. Недкова, Й. Кирилова и ред други). Етнолингвистичните изследвания допринасят за оформяне на *националния облик* на българската лексикология.

Във връзка с променената обществена действителност и настъпилото силно взаимодействие между езиците особено интересен проблем става и *неологията*. В тази проблематика се изявяват изследователи като Ю. Балтова, Л. Йорданова, К. Вачкова, Д. Благоева, С. Колковска, М. Попова, Цв. Аврамова, В. Зидарова, Е. Петкова, Е. Пернишка, П. Пехливанова, В. Сумрова, Цв. Георгиева, Н. Костова и много други. В изследванията на неологизмите се представят не само техни езикови особености или произход (когато са заемки), но се постигат и редица културоложки изводи за явления и тенденции на съвременното общество и епоха.

Не е възможно и нужно да се посочи дългият списък на повече или по-малко изявени лингвисти от третото поколение, развили плодотворна дейност в различни области както в ИБЕ, така и в различните университети. Освен това трябва да се отбележи, че българската лексика многократно е във вниманието и на *редица чуждестранни учени* – от славянски и неславянски страни, имената на които е трудно да се включат тук. Опит да се обхване значителното научно творчество в разглежданата област е обемната „Библиография по българска лексикология, фразеология и лексикография 1950 – 2010“, публикувана през 2011 г., която посочва около 6000 заглавия, без да изчерпва всички изследвания, и която набъбва постоянно. В нея могат да се намерят конкретни данни за трудовете на посочените тук автори и за много други. Тя е един от *особено значителните приноси* в българската лексикология от последния период.

Между последните *най-значими постижения* на новата българска лексикология е обобщаващият труд „Българска лексикология и фразеология“ в 3 тома (София, 2013 г.). Той синтезира и систематизира постиженията на повече от пет десетилетия лексиколожки изследвания с най-разнообразна проблематика, за да се представят сравнително пълноценно характеристиките на съвременната българска лексика. Този монументален труд наистина увенчава усилията на три поколения лексиколози.

Лексиколожката наука у нас започва като част от проучванията върху формирането на българския книжовен език и неговите особености, както и редом с подготовката на пълен *многотомен тълковен речник*, осъзнаван като *най-голяма съкровищница на езика* и народността дух. В този процес се развива плодотворно и българската лексикография. Проучването и описването в хиляди книги и статии на най-присъщото и неотменимо за нацията езиково достояние – словното богатство във всичките му измерения: формални, смислови, стилистични, културно-исторически, е съществена част от националния възход на българите в последните два века.

ЛИТЕРАТУРА

- Вълчев 2008:** Вълчев, Б. *Възрожденските граматика на българския език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Крумова-Цветкова 2013:** Крумова, Л. и др. *Българска лексикология и фразеология. Т. 1. Българска лексикология*. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2013.
- Лейкф и Джонсън 2004:** Лакофф, Дж., Джонсон, М. *Метафори, которыми мы живем*. Москва: УРСС Эдиториал, 2004. 256 с.
- Кювлиева-Мишайкова 1997:** Кювлиева-Мишайкова, В. *Българското речниково дело през Възраждането*. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 1997.
- Първев 1987:** Първев, Хр. *Създатели и творци на българското езикознание*. София: ДИ „Народна просвета“, 1987.
- Хумболт 1984:** Гумбольдт, В. фон. *Избранные труды по языкознанию*. Москва: Прогресс, 1984.